

Zehra SERTER GÖKÇEK

Dr. | Ph.D.
Diyanet İşleri Başkanlığı, Gümüşhane-TÜRKİYE
Presidency of Religious Affairs, Gumushane-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-7309-2714
zehrasertergokcek@gmail.com

İstanbul'da Unutulmaya Yüz Tutmuş Bir Osmanlı Tekkesi: Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi*

Öz

Tekkeler, tasavvuf âdâb ve erkânının öğretildiği ve tarikata ait merasimlerin yapıldığı yerlerdir. İlk tekkeler, 8. yüzyılda kurulmaya başlamıştır. Bu tarihi müteakiben hızla İslam dünyasındaki şehir ve kırsal alanlara yayılmışlardır. Tekkelerde öncelikle bireylerin mânevî olarak gelişimi amaçlanmakla birlikte şeyh ve dervişler, çoğu defa yaşadıkları devrin iç ve dış meselelerinden uzak bir hayat sürmemişlerdir. Bazen dışarıdan yapılan düşman saldırılarına karşı ülkelerini müdafaa etmek için savaşırken bazen de gayrimüslim devletlere karşı yürütülen gaza hareketlerine katılmışlardır. Böylece birçok şeyh ve derviş, vatanlarının korunmasına ve ülke topraklarının genişletilmesine katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde uç bölgelerinde kurulan tekke ve zâviyeler, buldukları yerlerin imar ve iskânında mühim roller üstlenmişlerdir. Burada yaşayan şeyh ve dervişler, boş toprakları ziraata açmak suretiyle üretime katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca yaşadıkları bölgelerin güvenliğini de sağlamışlardır. Böylece ıssız olan bu yerleri mamur hale getirerek muhacirlerin iskânına hazırlamışlardır. Tekke şeyhleri Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren maddî ve mânevî nüfuzlarıyla padişahların yanlarında yer alarak onlara destek olmuşlardır. Osmanlı devlet adamlarının sûfi çevrelerle olan müspet ilişkileri, devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Hatta Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında da birçok tekkenin ciddi düzeyde katkıları olmuştur. Bazı tekkeler işgal altında bulunan İstanbul ile Millî Mücadele'nin yürütüldüğü Ankara arasında gizli bir lojistik üs olarak hizmet etmişlerdir. Kurtuluş Savaşı'na katılmak isteyen kadroların ve muharip kuvvetlere lazım olan silahların el altından Anadolu'ya sevk edilmesinde takdire şayan bir hizmette bulunmuşlardır. Bu çalışmada Osmanlı sadrazamlarından Köse Mustafa Paşa tarafından 1753 tarihinde İstanbul surlarının dışındaki Otakçılar mevkiinde yaptırılan Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi ele alınacaktır. Günümüzde adeta unutulmaya yüz tutmuş olan Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi'nin mimarî yapısı, görevlileri ve hizmet sahası hakkında bilgi verilecektir. Tekkenin toplumun mânevî hayatı üzerindeki etkisine ilaveten burada kurulan matbaa sayesinde Osmanlı bilim ve kültürüne katkısı üzerinde de durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tekke, matbaa, Köse Mustafa Paşa, Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi.

An Ottoman Tekke Sinking into Oblivion in Istanbul: Maqtûl Mustafa Pasha Tekke

Abstract

Tekkes are places where the sufi *âdâb* (etiquette) and the *arkân* (order) are taught and ceremonies belonging to the sect are held. The first tekkes began to be established in the 8th century. Following this period, they quickly spread to cities and rural areas in the Islamic world. In tekkes, it is aimed primarily at the spiritual development of individuals. However, sheikhs and dervishes mostly did not live away from the internal and external issues of their time. Sometimes they fought to defend their country against enemy attacks; and sometimes they participated in the ghazas against non-Muslim states. Thus, many sheikhs and dervishes contributed to the protection of their homeland and the expansion of the country's territory. The tekkes and zawiya established in the end regions of the Ottoman Empire during the establishment period played an important role in the development and settlement of the places they were located. The sheikhs and dervishes living there contributed to production by opening the wastelands for agriculture. They also ensured the security of the regions they lived in. Thus, they made these wastelands prosperous and prepared them for the settlement of the immigrants. Tekke sheikhs supported the sultans with their material and

* Bu çalışma "Şeyh Muhammed Yahyâ Efendi ve Mir'âtü'l-Mübtedî Adlı Eseri (İnceleme-Metin)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

spiritual influence since the establishment of the Ottoman Empire. The positive relations of the Ottoman statesmen with the Sufi circles continued until the collapse of the state. In fact, many tekkes contributed significantly to the victory of the War of Independence. Some tekkes served as a secret logistics base between occupied Istanbul and Ankara, where the National Struggle was waged. They rendered a remarkable service in secretly transferring the staff who wanted to participate in the War of Independence and the weapons needed by the combat forces to Anatolia. In this study, Maqtûl Mustafa Pasha Tekke, which was built by Köse Mustafa Pasha, one of the Ottoman grand viziers, in 1753 in the Otakçılar district outside the city walls of Istanbul, will be discussed. Maqtûl Mustafa Pasha Tekke, which is almost forgotten today, will be examined based on the sources and research studies of the period. Information will be given about the architectural structure, staff, and service area of the Maqtûl Mustafa Pasha Tekke. In addition to the effect of the tekke on the spiritual life of the society, its contribution to Ottoman science and culture thanks to the printing house established there will also be emphasized.

Keywords: Tekke, Printing Press, Köse Mustafa Pasha, Maqtûl Mustafa Pasha Tekke.

Giriş

Tekkeler, bir şeyh efendinin nezaretinde tasavvuf âdâb ve erkânının öğretildiği, tarikata ait merasimlerin icra edildiği, toplumun mânevî ve ahlakî olarak eğitildiği yerlerdir. Tekke kelimesinin kökeni hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Eski Osmanlıca metinlerde tekye şeklinde geçen bu kelime daha sonraları tekke şeklinde kullanılmaya başlamıştır. Tekke kelimesinin kökeni tam olarak bilinmese de Arapça gramer kurallarına göre tekâyâ şeklinde çoğul hale getirilmiştir. Tekkelerin ilk olarak ne zaman ve nerede kurulduğu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Herevî ve Câmî'ye göre ilk tekke miladî 8. yüzyılda Remle'de kurulmuştur. İbn Teymiyye'ye göre ise aynı yüzyılda Abadan'da inşa edilmiştir. İlk dönemlerde mimarî bakımdan küçük yapılardan ibaret olan tekkeler, sonradan bünyelerine farklı yapısal birimleri katarak daha büyük ibadet mekânları haline gelmiştir. Tekkeler zamana ve mekâna göre ribat, dergâh, hankâh, âsitâne ve zâviye gibi farklı isimlerle anılmıştır (Kara, 2011, s. 368).

İlk tekkeler, 8. yüzyıldaki kuruluşlarını müteakiben hızla İslam dünyasındaki şehir ve kırsal alanlara yayılmıştır. Bu müesseselerde öncelikle bireylerin mânevî olarak gelişimi amaçlanmıştır. Bireyin kemale ulaşması ile birlikte toplumun da tekâmül edeceği düşünülmüştür. Bununla birlikte tekke ve zâviyelere müntesip olan şeyh ve dervişler, çoğu defa yaşadıkları devrin hârici ve dâhili meselelerinden azade bir hayat sürmemişlerdir. Bazen dışarıdan yapılan düşman saldırılarına karşı ülkelerini müdafaa etmek için İslam ordularına katılmışlardır. Şüphesiz burada verilebilecek ilk örneklerden birisi Moğol ordusuna karşı yapılan savaşta müritleriyle birlikte şehit düşen Kübreviyye şeyhi Necmeddin-i Kübrâ'dır. Bazen de İslam ordularının gayrimüslim devletlere karşı yürüttükleri gaza hareketlerine katılmışlardır. Böylece birçok şeyh ve derviş, aksiyoner kimlikleriyle vatanlarının müdafaa edilmesine ve ülke topraklarının genişletilmesine katkı sağlamışlardır. Şehirlerde kurulan tekkeler, vakıf gelirleri ve hayırseverlerin yaptığı aynî ve nakdî bağışlarla faaliyetlerini asırlarca sürdürerek toplumun maddî ve mânevî olarak eğitilmesi hususunda hizmet etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde uç bölgelerinde kurulan tekke ve zâviyeler, buldukları yerlerin imar ve iskânında mühim roller üstlenmişlerdir. Nitekim burada yaşayan şeyh ve dervişler, boş toprakları ziraata açarak üretime katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca yaşadıkları bölgelerin asayiş ve güvenliğini de sağlamışlardır. Böylece ıssız olan bu mahalleri mamur hale getirerek muhacirlerin iskânına hazırlamışlardır. El emeği ile geçinmeyi önemseyen bu dervişler, yaşantıları ve hoşgörülerine de bölgelerindeki gayrimüslimlerin ihtidasında müessir olmuşlardır (Kazıcı, 1982, s. 29-30; Ceyhan, 2015, s. 30-31; Barkan, 2021, s. 161-162; Algar, 2006, s. 499).

Tekke ve zâviye şeyhleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren maddî ve mânevî nüfuzlarıyla padişahların yanlarında yer alarak onlara destek olmuşlardır. Şeyh Edebalî'nin, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve Osman Bey'in faaliyetleri üzerindeki etkisi herkesçe malumdur. Tekke şeyhlerinin kuruluş ve yükselme dönemlerindeki desteklerini gösteren örnekleri çoğaltmak mümkündür. Osmanlı toplumunda geniş bir tabana sahip olan Bayramî şeyhi Akşemseddin ve müritlerinin II. Mehmed ile ilişkisi bu meyanda zikredilebilir. Akşemseddin ve müritleri, genç

padişahın Bizans üzerine yapacağı sefer davetine icabet ederek İstanbul kuşatmasında bilfiil hazır bulunmuşlardır. Akşemsetdin, kuşatma sırasında muhalif devlet adamlarına karşı her daim genç padişahın yanında yer alarak bu süreçte onun en önemli destekçilerinden birisi olmuş ve fethin mânevî mimarları arasında gösterilmiştir. Yine 16. yüzyıl mutasavvıflarından Şemseddin-i Sivasî, mânevî şöhretinden istifade edilmek üzere III. Mehmed tarafından Habsburglar üzerine yapılacak olan sefere davet edilmiştir. Müritleriyle birlikte bu sefere katılan Şemseddin-i Sivasî ordudaki vaaz ve irşatlarıyla 1596'da Eğri Kalesi'nin fethedilmesine katkı sağlamıştır (İnalçık, 2022, s. 190-195; Türer, 1984, s. 182-193). Osmanlı devlet adamlarının tekkelerdeki sûfi çevrelerle olan bu müspet ilişkileri, devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Hatta Millî Mücadele'nin kazanılmasında da birçok tekkenin ciddi katkıları olmuştur. Bunlardan birisi olan Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi, Millî Mücadele yıllarındaki faaliyetleri ile dikkat çekmektedir. Özbekler Tekkesi, işgal altında bulunan İstanbul ile Millî Mücadele'nin yürütüldüğü Ankara arasında adeta gizli bir lojistik üs olarak hizmet etmiştir. Özellikle Millî Mücadele'ye katılmak isteyen nitelikli kadroların ve muharip kuvvetlere lazım olan silahların el altından Anadolu'ya sevk edilmesinde takdire şayan bir hizmette bulunmuştur. Özbekler Tekkesi, aynı zamanda işgal güçleriyle yapılan çatışmalarda yaralananların tedavi edildiği gizli bir hastane gibi çalışmıştır. Ayrıca İstanbul ile Ankara arasında yapılan mahrem yazışmaların yürütüldüğü bir posta merkezi olarak da faaliyet göstermiştir (Beyoğlu, 2004, s. 207-209; Yılmaz, 2020, s. 155-156).

Bu çalışmada Osmanlı devlet adamlarından Köse Mustafa Paşa'nın İstanbul surlarının dışında 1753'te yaptırdığı Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi ele alınacaktır. Önce tekkenin banisi olan Köse Mustafa Paşa'nın hayatı hakkında bilgi verilecek, akabinde tekkenin aktif olarak hizmet verdiği 1753-1925 yılları arasındaki durumu ve postnişinleri üzerinde durulacaktır.

Sadrazam Köse Mustafa Paşa

Çorlu'da doğmuştur. Babası 18. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından Sofu Abdurrahman Paşa'dır. Kaynaklarda kendisinden Bâhir ve son sadaretinden azledilmesini müteakiben idam edildiği için Maktûl olarak bahsedilmektedir. Köse Mustafa Paşa iyi bir eğitim almıştır. Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın himayesinde ikbal basamaklarından hızla yukarı çıkmıştır. Önce hassa silâhşörü, akabinde kapıcıbaşı olmuştur. 1746'da mîr-âhûr-ı sâni ve 1749'da mîr-âhûr-ı evvelik görevlerine getirilmiştir. I. Mahmud döneminde 1752'de sadrazam olmuştur (Ahmed Câvid, 2013, s. 254). Sadareti döneminde Marmara bölgesinde meydana gelen depremlerin ortaya çıkardığı tahribatı gidermekle uğraşmıştır (İlgürel, 2020, s. 345).

III. Osman'ın tahta geçmesinden bir süre sonra rakiplerinin girişimleri neticesinde 1755'te azledilmiştir. Aynı yıl içinde önce Midilli'ye gönderilmiş, sonrasında ise Mora muhassılı olmuştur. III. Osman, bu süreçte görevlendirdiği sadrazamların icraatlarından memnun kalmayarak sonunda devlet adamları ve halk nezdinde oluşan beklentinin etkisiyle Mustafa Paşa'yı 1756'da yeniden sadaret makamına getirmiştir. Mustafa Paşa sadareti döneminde İstanbul'da çıkan büyük yangınlar ve bu felaketin ortaya çıkardığı masraflarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Aynı zamanda Mustafa Paşa'nın ismi, Şehzade Mehmed'in zehirlenerek öldürülmesi hadisesine karışmıştır. Töhmüt altında bırakılarak azledilip 1757'de Rodos'a sürgüne gönderilmiştir. Bir süre sonra Koca Ragıp Paşa'nın aracı olmasıyla affedilmiştir. Aynı yıl içinde önce Midilli'ye gönderilmiş akabinde Eğriboz muhafızlığı ve Karlı-ili sancakbeyliği ile görevlendirilmiştir. 1758'de Mısır ve 1762'de Halep valiliklerine atanmıştır (Ahmed Câvid, 2013, s. 254-255; İlgürel, 2020, s. 345-346).

III. Mustafa, 1763'te kendisini görevli olarak bulunduğu Halep'ten İstanbul'a çağırarak sadaret makamına getirmiştir. Mustafa Paşa, üçüncü kez sadrazam olmasının etkisiyle gurura kapılmıştır. Bu dönemdeki görevi sırasında dış politikada Prusya-Rusya-Lehistan cephelelerinde bazı önemli gelişmeler yaşanmıştır. İç politikada ise bu kez Mustafa Paşa'nın adı bir dizi yolsuzluk iddiasına karışmıştır. Yapılan soruşturmalar neticesinde 1765'te azledilerek Midilli'ye sürgüne gönderilmiştir. Hakkındaki şikâyetlerin devam etmesi nedeniyle Mayıs 1765'te idam edilmiştir.

Kesilen başı Eyüp'te inşa ettirdiği tekkesinin haziresine gömülmüştür. Başka bir rivayete göre ise mezarı Midilli'dedir. Mehmed ve Musa isimli iki oğlu bulunmaktadır (Ahmed Câvid, 2013, s. 255; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001, s. 371; İlgürel, 2020, s. 346).

Ahmed Câvid, *Verd-i Mutarrâ* isimli eserinde Köse Mustafa Paşa'nın "gâyet mütelevvin, hasûd u cesûr ve hiyel ü hud'aya mâ'il" ve "hıyâneti zâhir" bir kişi olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca sahip olduğu bu menfi sıfatların ve hıyanetinin bedelini canı ile ödediğini ileri sürmüştür (Ahmed Câvid, 2013, s. 255). Mehmed Süreyyâ ise *Sicill-i Osmânî*'de Köse Mustafa Paşa'nın "âkil, şâir bir zât" olduğunu ifade etmekle birlikte "tama, hırs ve kizb ve duruğ" gibi kötü özellikleri de bulunduğunu söylemektedir (Mehmed Süreyyâ, 1998, s. 14). Elbette ki bu ifadelerin mazul ve maktûl bir kişinin arkasından yazıldığı ve merhum paşanın muhaliflerinin kişisel düşünceleri de olabileceği göz önünde tutulmalıdır.

Köse Mustafa Paşa, I. Mahmud, III. Osman ve III. Mustafa dönemlerinde 3 kez sadaret makamına getirilmiş, toplamda 4 yıl 9 dokuz ay 27 gün sadrazamlık görevinde bulunmuştur. Adı her ne kadar bazı şayialara karışsa da kendisi hayırsever bir zât olup kamunun istifade etmesi için çok sayıda eser yaptırmıştır. Köse Mustafa Paşa'nın hayratının bir kısmından dönemin biyografi yazarları, eserlerinde bahsetmektedir. Örneğin Ahmed Câvid, bu meyanda Eyüp'te Mehmed Paşa Mahallesi'ndeki camiye ve Nakşibendî zâviyesini zikretmektedir (Ahmed Câvid, 2013, s. 255). Mehmed Süreyyâ ise Köse Mustafa Paşa'nın bazı mescid ve camileri tamir ettirdiğini ve dönemin meşayihinden Şeyh Muradzâde Mehmed Efendi'nin keşfiyle Kurşunlu Mahzen'de medfun olan sahabelerin mezarlarını bularak burada bir cami yaptırdığını söylemektedir (Mehmed Süreyyâ, 1998, s. 14). Bununla birlikte Köse Mustafa Paşa'nın hayratının tam listesi ve hizmet sahası hakkındaki en geniş bilgi kendisinin tanzim ettirdiği vakfiyelerde bulunmaktadır. Bu vakfiyelerden anlaşıldığına göre Köse Mustafa Paşa, İstanbul surlarının hemen dışında bulunan Otakçılar'da bir cami ve tekke inşa ettirmiştir. Karaköy'de Kurşunlu Mahzen olarak bilinen yeri camiye çevirmiş ve ayrıca buraya bir tekke yaptırmıştır. Eyüp'te Murad Buharî Türbe ve Camisi'ni tamir ettirmiş, tekkeye dört derviş odası ilave ettirip türbenin yanına bir de çilehâne yaptırmıştır. İstanbul Cafer Ağa Darülhadisi'ni mescide dönüştürmüştür. Sofya'da Hacı Hamza Mahallesi'nde bir çeşme yaptırmış ve Divane Davud Köyü'nde bulunan bir camiye elden geçirtmiştir. İstanbul'da Kireç İskelesi Mescidi'ne minber koydurarak burayı camiye çevirmiştir. Ayrıca İstanbul Ramî'de bir çeşme yaptırmıştır (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001, s. 330; Sağır, 2013, s. 57). Hayratının hizmetlerini sürdürebilmesi ve toplumun geniş bir kesiminin sunulan bu hizmetlerden yararlanabilmesi için inşa ettirdiği müesseselere mülkiyeti kendisine ait olan zengin gelir kaynaklarını vakfetmiştir. Bu müesseselerde görev yapan kişilerin maaşları da vakıftan karşılanmıştır (Sağır, 2013, s. 57-62).

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi

Sadrazam Köse Mustafa Paşa, banisi olduğu cami ve tekkesini İstanbul surlarının dışında Eyüp kazasına bağlı Otakçılar mevkiindeki Mehmed Paşa Mahallesi'nde inşa ettirmiştir (VGMA. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 739.1, s. 2; 739.4, s. 7; Mehmed Hâkim Efendi, 2019, s. 45, 47; Ahmed Câvid, 2013, s. 255). Maktûl Mustafa Paşa Cami ve Tekkesi olarak bilinen bu yapı, bugünkü idari taksimatta İstanbul ili Eyüp ilçesi Defterdar Mahallesi Fethi Çelebi Caddesi 112. ada 1-2. parselde yer almaktadır (Köseoğlu, 2016, s. 70; Korkusuz, 2016, s. 269). Mustafa Paşa, cami ve tekkesini, Hâşimî biraderi Ali Efendi'nin mirasçılarında satın aldığı, içinde mesken ve bahçenin bulunduğu yere yaptırmıştır. Buranın cami ve tekke yeri olarak seçilmesinde yakınlarında Emir Buharî Camisi'nin ve bazı büyük zevatın mezarlarının bulunması belirleyici olmuştur. Dönemin Nakşî-Müceddidî meşayihinden Şeyh Muradzâde Şeyh Seyyid Mehmed Efendi, yapının temel atma merasimine davet edilmiştir. Davete icap eden Şeyh Efendi, yaptığı duanın ardından eliyle inşaatın temelini toprak koymuştur. Yapımına 12 Mart 1753'te başlanan cami ve tekke, 107 günde tamamlanmıştır. İnşası tamamlanan tekke, Nakşibendî tarikatına mensup olduğu bilinen

Sadrazam Köse Mustafa Paşa tarafından Nakşibendî tarikatının kullanımına tahsis edilmiştir. Tekkenin ilk şeyhliği Şeyh Muradzâde Şeyh Ali Efendi'ye verilmiştir (VGMA. 739.1, s. 2-3; Mehmed Hâkim Efendi, 2019, s. 47-49; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001, s. 371).

Mustafa Paşa Tekkesi ilk yapıldığında cami-tevhidhane, hazire, harem, selamlık, derviş hücreleri, mutfak, şadırvan, kuyu ve çeşmeden oluşmakta idi (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, 2001, s. 371). Eserin cami-tevhidhane kısmında namazlar kılınmakta, tarikat merasimleri icra edilmekte ve dersler yapılmaktaydı. Hazire kısmında vefat eden tekke postnişinleri ve aileleri, Şeyhülislam Meşrebzâde Mehmed Ârif Efendi başta olmak üzere dönemin önde gelen zevatı, tekkeye mensup olan derviş ve muhipler medfundu. Harem, şeyh efendilerin aileleriyle birlikte yaşadığı ve tekkeye gelen hanım misafirlerin ağırlandığı yerd. Selamlık kısmı ise muhtemelen Osmanlı dönemindeki diğer tekkelerde olduğu gibi şeyh odası, meydan odası, zâkirbaşı odası, kahve ocağı vb. birimlerden müteşekkildi. Tekkede ikamet eden dervişler selamlık kısmının içinde yer alan sayısı 16 olan derviş hücrelerinde kalmaktaydı. Ayrıca tekkeye gelen erkek misafirler de derviş hücrelerinde konaklardı. Mutfak kısmında tekkede kalan derviş ve misafirlere ve önemli gün ve gecelerde tekkede yapılan merasimlere katılanlara yemek ve tatlılar pişirilirdi. Şadırvan, çeşme ve kuyu ise cami ve tekkenin su ihtiyacını karşılamaktaydı (Tanman, 1990, s. 89; Tanman & Parlak, 2011, s. 374-375).

Maktûl Mustafa Paşa Cami ve Tekkesi'ndeki hizmetlerin aksamadan yürütülebilmesi için vakıf tarafından bazı kişiler görevlendirilmişti. Cami kadrosunda görevli olanlar, vakit namazlarını kıldırın 1 imam, Kur'an okumak ve hatim indirmekle vazifeli 1 devirhân, ezan ve salâ okumakla görevli 1 müezzin-i salâ, caminin eşyalarının korunması, kandillerin yakılması ve temizlik işlerinin yapılmasından sorumlu 1 kayyim-ferraştı. Tekkede ise ayin ve merasimleri yürüterek dervişlerin mânevî gelişimlerine riyaset eden 1 şeyh, tekke mutfağında derviş ve misafirlere yemek pişiren 2 aşçı, tekkenin kapılarını açıp güvenliği sağlayan 1 bevvâb, tekkeye su getiren yolların bakım ve onarımı ile uğraşan 1 râh-ı âbî, tekkenin helâlarını temizleyen ve geceleri buradaki kandilleri yakan 1 kennâs vazifelendirilmişti. Ayrıca vakıf yazışmalarını yürüten 1 kâtip ve vakıf gelirlerini toplamakla görevli 1 câbî bulunmaktaydı. Bu kişilere vakıftan yevmiye usulü maaş bağlanmıştı. Buna göre imam 10 akçe, devirhan 4 akçe, müezzin-i salâ 4 akçe, kayyim-ferraş 8 akçe maaş almaktaydı. Aynı usul üzere tekkede görevli olan şeyh 80 akçe, 2 aşçı 20 akçe, bevvab 4 akçe, râh-ı âbî 4 akçe, kennâs 5 akçe, kâtib 15 akçe ve câbî 10 akçe maaş almaktaydı. Ayrıca şeyhe haftada beş gün yaptığı ders mukabilinde 40 akçe daha verilmekteydi. Tekkede bulunan 16 derviş hücresinde mukim olan tarikat müntesiplerinin her birine de günlük 5 akçe olmak üzere toplamda 80 akçe ödenmekteydi (VGMA. 739.1, 2-3; Mehmed Hâkim Efendi, 2019, s. 49; Sağır, 2013, s. 59-60).

Cami ve tekkenin bazı masraflarının karşılanması için vakıftan kaynak ayrılmıştı. Cami ve minarenin aydınlatılması, ibadethanedeki hasır ve halı ihtiyacının karşılanması için bu kaynak kullanılmaktaydı. Ayrıca cami mihrabının sağ ve sol taraflarına konulan 2 adet balmumunun ücreti vakıftan ödenmekteydi. Cami ve tekkenin tamir masrafları yine aynı kaynaktan karşılanmaktaydı. Tekkenin yemek masrafları için günlük 120 akçe tahsis edilmişti. Pazartesi geceleri yapılan hatm-i hâcegân için haftalık 450 akçe ve cuma geceleri yapılan hatm-i hâcegân için haftalık 450 akçe olmak üzere haftalık toplam 900 akçe, Reğâib-Mirac-Berat gecelerinde tekkede zikre katılan dervişlere dağıtılmak üzere yıllık 1800 akçe ve Mevlid törenleri için yıllık 800 akçe tahsis edilmişti (VGMA. 739.1, s. 2-3; Mehmed Hâkim Efendi, 2019, s. 49; Sağır, 2013, s. 60).

Vakfiyeden anlaşıldığına göre tekkede pazartesi ve cuma geceleri hatm-i hâcegân zikri yapılmaktaydı. Zikir sırasında evliya ve Nakşî şeyhlerinin ruhlarına da dua edilmekteydi. Haftada 2 gün yapılan hatm-i hâcegân zikrine katılanlara ikram edilmek üzere tekke mutfağında yemek ve tatlılar pişirilmekteydi. Söz konusu ikramların masraflarının karşılanması için tekkeye haftalık 900 akçe ödeme yapılmaktaydı. Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi'nde Reğâib, Mirac ve Berat gecelerinde tarikat usulüne uygun zikirler ve 70 bin kelime-i tevhid çekilmekteydi. Vakfın kurucusu Maktûl

Mustafa Paşa, vakfiyesinde bu zikirlerden hâsıl olan sevabın kendisinin ve aile efradının ruhuna bağışlanmasını da şart koşmuştu. Reğaib, Mirac ve Berat gecelerinde zikre katılan fakir dervişlere yıllık 1800 akçe dağıtılmaktaydı. Mevlid Kandili'nde Kur'an-ı Kerim hatmedilmekteydi. Ayrıca Mevlid Kandili merasimi sırasındaki masrafların karşılanması için yaklaşık 800 akçe tahsis edilmişti. Şeyh efendiler, tekke camisinde talep eden kişilere haftanın beş gününde tefsir, hadis ve fıkıh dersi vermekteydi. Bu dersleri yapmaları halinde kendilerine günlük 40 akçe ilave ödeme yapılmaktaydı (VGMA. 739.1, s. 2; Sağır, 2013, s. 62).

Şeyhlik, tekkede liyakat esaslı göz önünde bulundurulurken babadan oğula intikal edebilirdi. Şeyh efendinin kendisinden sonra bu makama oturmak için vakfiyede belirtilen şartlara sahip bir evladı olmaması halinde yerine ehil başka bir kişi geçebilirdi. Vakfiyeye göre bu kişi Nakşibendî tarikatının âdâb ve erkânını bilmeli, talep eden kişilere tefsir, hadis ve fıkıh derslerini vermeye muktedir olmalıydı (VGMA. 739.1, s. 2-3; Sağır, 2013, s. 62). Buradan anlaşılacağı üzere vakfi kuran Sadrazam Köse Mustafa Paşa, tasavvuf eğitimi ile şer'î ilimlerin birlikte öğretilmesine önem veren bir zâttı. Bu hassasiyet aslında kendisinin de bağlı olduğu Nakşibendî tarikatının dayandığı esaslardan kaynaklanmaktaydı.

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi, 19. yüzyılın ikinci yarısında dervişlerin mânevî gelişimlerine vesile olmanın yanı sıra Osmanlı bilim ve kültür hayatına da katkı sağlamıştır. Nitekim tekke postnişinlerinden Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi, Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi'nde bir matbaa kurarak 1862-1880 yılları arasında birçok eserin basılmasına öncülük etmiştir. Şeyh Yahya Efendi Matbaası/Yahya Efendi Matbaası olarak bilinen bu basımhane özellikle 1870-1877 yılları arasında faal olarak çalışmıştır. Tekke içinde kurulan matbaada tespit edebildiğimiz kadarıyla 113 adet eser basılmıştır. Bu rakam, döneminde aktif olan diğer 4 tekke matbaasında basılan eserlerle kıyaslandığında oldukça fazladır. Yahya Efendi Matbaası'nda basılan 113 adet eserin 41 adedi dinî eser kategorisine girmekte olup diğerleri farklı alanlarla alakalıdır. Basılan eserlerin kategori ve sayılarına bakıldığında edebiyat 36, mantık 17, tasavvuf 17, fıkıh 8, hadis 5, kelam 4, siyer 5, tefsir 1, usul 1, bilim 6, tarih 3, coğrafya 2, takvim 1, yemek kitabı 1 ve kategorisi tam olarak tayin edilemeyen 6 eser olmak üzere toplamda 113'tür. Buradan anlaşılacağı üzere tekke matbaasında dinî ve edebî eserlerin dışında farklı kategorilerde çok sayıda eserin basıldığı görülmektedir. Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi matbaacılık işini, postnişini olduğu tekkesinin masraflarını karşılamak için yapmış olmalıdır. Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi'nin 1880'de ölümünden sonra sahihsiz kalan matbaayı Hacı Necip Efendi isimli bir kişi çalıştırmaya başlamıştır. Hacı Necip Efendi, bir süre sonra gerekli yerlere müracaat ederek müstakil bir işletme ruhsatı almıştır. Ruhsatın alınmasını müteakiben bu basımhane devlet salnamelerinde Hacı Necip Efendi Matbaası ismiyle zikredilmiştir (Varol, 2013, s. 332-344).

Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi'nin tekkede matbaacılık faaliyetinde bulunması, *Mir'âtü'l-Mübtedî* isimli eserinin birçok yerinde dile getirdiği "kişinin çalışarak helal kazanç peşinde koşması gerektiği" söylemine uygun düşen bir iştir. 19. yüzyıldaki birçok tekkenin ekonomik olarak devlete bağımlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi'nin dönemindeki diğer tekke postnişinlerine kıyasla bu konuda farklı bir yol izlediği görülmektedir. Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi'nin irşad faaliyetlerine ilaveten tekkede matbaacılıkla da meşgul olması, tekkelerin miskin kişilerin mekânı olduğu tezine anti-tez olarak gösterilebilecek bir örnektir. Zaten kendisi de "tekkelerin tembel kişilerin toplanıp miskin vakit geçirmesi için inşa edilmiş bir mekân olmadığı" uyarısında bulunarak birtakım kişilerin tekkeler hakkındaki menfi görüşlerinden rahatsızlığını dile getirmiştir (Muhammed Yahya Efendi, 1876, s. 11a, 12a, 18b, 40b, 41a, 101b). Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi, bu yönüyle faal olduğu dönemde maddî ve mânevî olarak toplumun gelişimine katkı sağlamıştır.

Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi, aynı zamanda tekkedeki bu matbaa sayesinde birçok kişiye iş imkânı sağlamıştır. Nitekim son devir Osmanlı âlim ve yazarlarından Bereketzâde

İsmail Hakkı ve arkadaşı Cumalı Mustafa Efendi, talebelik yıllarında bir süre tekke matbaasında musahhihlik yapmışlardır. Hatta Cumalı Mustafa Efendi, musahhihlik yaptığı sırada tekkede kalmıştır. Bu bakımdan Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi, insanların maişetlerini temin etmelerine ve barınmalarına da vesile olmuştur. Bereketzâde İsmail Hakkı, *Yâd-ı Mâzî* isimli eserinde tekkenin, Edirnekapı dışındaki kabristanlık alanın Eyüp'e doğru uzanan kısmında yer aldığını belirtmiştir. Musahhihlik yapmak üzere tekkeye giderken yoldaki müşahede ve duygularını eserinde canlı bir şekilde anlatmıştır. İsmail Hakkı Efendi, matbaaya gitmek için sur içinde bulunan evinden sabah namazı vakti yola koyulduğunu, kale kapısından çıkıp kabristanının içinden geçen yola yöneldiğinde karanlığın da etkisiyle korkuya kapıldığını belirtmiştir. Zülali Çeşmesi'nin ilerisi sık servi ağaçları ve kabirlerle kuşatılmış olduğundan yolculuğun bundan sonraki kısmının daha ürkütücü olduğunu ve bu sebeple Zülali Çeşmesi'ne gelince tekkeye doğru hızla koşmaya başladığını söylemektedir (Bereketzâde İsmail Hakkı, 1997, s. 39-40). İsmail Hakkı Efendi'nin bu ifadelerinden Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi'nin insanlardan ve şehrin tüm gürültüsünden uzakta olduğu ve تنها bir yerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Tekke bu yönüyle münzevî hayat sürmek isteyen kişilerin ibadet etmek için tercih edebileceği bir yer olmalıdır.

Maktûl Mustafa Paşa Cami ve Tekkesi, 19. yüzyılda birkaç defa onarım geçirmiştir. II. Mahmud döneminde cami-tevhidhane kısmındaki tamirat daha çok süslemelerle sınırlı kalmıştır. Yine bu dönemde harem kısmı da elden geçirilmiştir. 1894 senesindeki büyük depremde cami-tevhidhane bölümü ciddi şekilde zarar görmüştür. Öyle ki yapının kubbesi çökmüş ve minaresi şerefe altına kadar yıkılmıştır. Ne yazık ki bu depremden sonra mabet kullanılamaz hale gelmiştir. Meydana gelen bu tahribatı gidermek için yapı, 1897 ve 1906 yıllarında tamir edilmiştir. Ancak 1925'te tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonra metruk kalan yapı, hızla harap olmuştur. 1935'te cami-tevhidhane, selamlık, derviş hücreleri ve şadırvan yıkılmıştır. Akabinde yapının harabe kısımları gecekondular olarak kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu tahribat 1935 sonrasında hızlanmıştır. Maalesef bu tarihten sonra yapının birçok bölümü ortadan kaybolmuştur. Yakın zamana kadar mezbelelik halinde olan Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi, 1997-1998 yıllarında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından aslına uygun bir şekilde yeniden inşa edilmiştir. Günümüzde tevhidhane kısmı cami olarak kullanılırken derviş hücreleri ise Suffa Vakfı'nın kullanımına tahsis edilmiştir (Tanman, 1990, s. 89; Tanman, 1994, s. 564; Haskan, 1996, s. 71; Köseoğlu, 2016, s. 71).

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi Postnişinleri

Otakçılar Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi'nde inşa edildiği 1753 yılından tekke ve zâviyelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar 11 kişi şeyhlik yapmıştır (Zâkir Şükrî, 1980, s. 52-53; Korkusuz, 2016, s. 269-270). Tekkenin banisi olan Sadrazam Köse Mustafa vakfiyesinde burayı Nakşibendî tarikatının kullanımına tahsis etmiştir. Tekkede şeyhlik yapan zâtların silsilelerine bakıldığında bunların Nakşibendî tarikatının Müceddidî koluna mensup oldukları görülmektedir. Vakfiyeye göre tekkede şeyhlik yapacak olan kişiler, Kur'an ve sünnete sıkı bir şekilde bağlı olmalı, Nakşibendî tarikatının âdâb ve erkânını bilmeli, talep eden kişilere İslamî ilimlerden tefsir, hadis ve fıkıh derslerini vermeye muktedir olmalıdır (VGMA. 739.1, s. 2-3; Sağır, 2013, s. 62).

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi'nde şeyhlik, liyakat esaslı göz önünde bulundurularak babadan oğula veya ailenin diğer fertlerine intikal etmekteydi. Örneğin Silistreli Şeyh Seyyid Mustafa Efendi ve oğulları Şeyh Seyyid Ahmed Efendi ve Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi 1820'den 1880'e kadar yaklaşık 60 sene birbirlerini müteakiben tekkede postnişinlik yapmışlardır (Zâkir Şükrî, 1980, s. 53). Şeyh efendinin kendisinden sonra bu makama geçmek için bir erkek evladının bulunmaması durumunda veya evladı olmakla birlikte bu kişinin vakfiyede belirtilen şartları taşıyamaması halinde yerine ehil başka bir kişi geçebilirdi. Örneğin tekke postnişinlerinden Şeyh el-Hâc Mehmed Efendi 1801'de vefat ettiğinde erkek evladı olmadığı için yerine vakıf mütevellisinin teklifi ile vakfiyede belirtilen şartları taşıyan Nakşibendî tarikatı halifelerinden Hâce

Ahmed Hudâverdi Efendi şeyh olmuştu (BOA. C. MF. 15/704). Yine bu konuda başka bir örnek ise Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi'nin 8 Ocak 1880'de vefatını müteakiben muhtemelen yerine geçecek oğlu olmadığı için tekke postnişinliğine Bosnalı Şeyh Yahya Efendi getirilmişti (BOA. İ.DH. 1295/101832).

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi'nde postnişinlik yapan zâtların isimleri şu şekildedir:

1. Şeyh Muradzâde Şeyh Mehmed Ali Efendi ö. 1169/1755.
2. Şeyh Seyyid Ahmed Efendi ö. 1188/1774.
3. Şeyh el-Hâc Mehmed Efendi ö. 1216/1801.
4. Şeyh Hâce Ahmed Hudâverdi Efendi ö. 4 Muharrem 1225/9 Şubat 1810. Kendisi Kastamonulu Şeyh el-Hâc İbrahim Efendi'nin halifesidir. Kabri cami mihrabı önünde bulunmaktadır.
5. Şeyh el-Hâc Seyyid Mahmud Efendi, ö. 3 Safer 1227/17 Şubat 1812. Kendisi Şeyh Hâce Ahmed Hudâverdi Efendi'nin halifesidir.
6. Şeyh Velîyüddin Dede Efendi, ö. 1236/1820. Kendisi Şeyh Hâce Ahmed Hudâverdi Efendi'nin halifesidir.
7. Silistrelî Şeyh Seyyid Mustafa Efendi, ö. 1248/1832. Kendisi Şeyh Hâce Ahmed Hudâverdi Efendi'nin halifesidir.
8. Şeyh Seyyid Ahmed Efendi, ö. 3 Muharrem 1265/29 Kasım 1848. Kendisi Silistrelî Şeyh Seyyid Mustafa Efendi'nin büyük oğludur.
9. Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi, ö. 25 Muharrem 1297/8 Ocak 1880. Kendisi Silistrelî Şeyh Seyyid Mustafa Efendi'nin küçük oğlu olup Şeyh Seyyid Ahmed Efendi'nin kardeşidir.
10. Bosnalı Şeyh Yahya Efendi, ö. 1315/1897. Zâkir Şükrî'ye göre ise Bosnalı Şeyh Yahya Efendi'nin vefat tarihi 27 Cemaziyelevvel 1316/13 Ekim 1898'dir. Ancak merhum şeyhin tekkenin avlu kısmında bulunan mezar taşındaki kitabesinde ölüm tarihi 1315/1897 olarak yazılıdır.
11. Şeyh Mehmed Ali Can Efendi ö.? (Zâkir Şükrî, 1980, s. 52-53; Tanman, 1994, s. 564; Haskan, 1996, s. 70-71; Yücer, 2021, s. 285-286).

Sonuç

Tekkeler, toplumun mânevî olarak gelişmesini öncelemekle birlikte cemiyet hayatının maddî gereksinimlerini de göz önünde tutarak içinde buldukları dönemin ihtiyaçlarına çözüm üretmeye çalışmışlardır. Nitekim şeyh efendiler ve dervişler, bazen bir asker olarak vatanlarının savunulmasına katkı sağlarken bazen de gayrimüslim devletlere karşı yapılan gaza hareketlerine katılmışlardır. Kimi şeyh ve dervişler, ıssız yerlerde kurdukları tekkeleri ile bölgelerini mamur hale getirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki tasavvuf erbabının bu minvaldeki faaliyetleri dikkat çekmektedir. Nitekim bahse konu olan kişiler, âtıl durumdaki arazileri işleyerek tarımsal üretime katkı sağlamışlardır. Ziraate kazandırdıkları ve güvenliğini sağladıkları bu araziler, birçok kişinin yerleşmesi için câzip mekânlar olmuştur. El emeği ile çalışmayı önemsemeleri, helalinden kazanmayı öncelemeleri ve hoşgörülerini ile birçok gayrimüslimin dikkatini çekerek onların İslâmiyet'i kabul etmelerini hızlandırmışlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinden yıkılışına kadar olan süreçte devlet-tekke münasebetleri genel olarak müspet bir seyir izlemiştir.

Çalışmada Osmanlı sadrazamlarından Köse Mustafa Paşa'nın 18. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul surlarının dışında Otakçılar civarında inşa ettirdiği Mustafa Paşa Tekkesi ele alınmıştır. Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi olarak bilinen bu müessese 1753-1925 yılları arasında Nakşibendî tarikatının Müceddidî koluna bağlı olarak faaliyet göstermiştir. Köse Mustafa Paşa, inşa ettirdiği

tekkenin faaliyetlerini aksamadan devam ettirebilmesi ve sunulan hizmetlerden toplumun geniş bir kesiminin yararlanabilmesi için buraya zengin gelir kaynakları vakfetmiştir. Tekkedeki hizmetlerin yürütülebilmesi için burada bazı kişileri görevlendirmiştir. Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi'nde inşa edildiği 1753 yılından tekke ve zâviyelerin kapatıldığı 1925'e kadar 11 kişi şeyhlik yapmıştır.

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi'nde dervişlerin katılımıyla mutat olarak toplu halde bazı ayin ve merasimler icra edilmiştir. Bu bağlamda pazartesi ve cuma geceleri yapılan hatm-i hâcegân zikirleri, Reğaib, Mirac ve Berat gecelerinde tarikat usulüne uygun olarak gerçekleştirilen zikirler ve Mevlid Kandili'nde indirilen Kur'an-ı Kerim hatimleri örnek gösterilebilir. Yine şeyh efendiler, vakfiyede şart koşulmasından mütevellit tekke camisinde talep eden kişilere haftanın beş gününde tefsir, hadis ve fıkıh dersi vermişlerdir.

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi, dervişlerin mânevî gelişimlerine vesile olmanın yanı sıra Osmanlı bilim ve kültür hayatına da katkı sağlamıştır. Tekke postnişinlerinden Şeyh Seyyid Muhammed Yahya Efendi, burada bir matbaa kurarak 1862-1880 yılları arasında birçok eserin basılmasına öncülük etmiştir. Tekkedeki bu matbaa birçok kişiye iş imkânı sağlamıştır. Örneğin son devir Osmanlı âlim ve yazarlarından Bereketzâde İsmail Hakkı ve arkadaşı Cumalı Mustafa Efendi, talebelik yıllarında bir dönem tekke matbaasında musahhahlik yaparak maişetlerini kazanmışlardır.

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi, 1894 senesindeki büyük depremde ciddi şekilde zarar görmüştür. Tekke camisinin kubbesi çökmüş ve minaresi şerefe altına kadar yıkılmıştır. Meydana gelen bu tahribatı gidermek için yapı, 1897 ve 1906 yıllarında tamir edilmiştir. Ancak 1925'te tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonra metruk kalan yapı, hızla yeniden harap olmuştur. Yakın zamana kadar mezbelelik halinde olan Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi, 1997-1998 yıllarında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından aslına uygun bir şekilde yeniden inşa edilmiştir. Böylece adeta unutulmaya yüz tutmuş bir Osmanlı tekkesi ihyâ edilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Cevdet Maarif (C. MF.). 15/704.

BOA. İrade Dâhiliye (İ.DH.). 1295/101832.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA). 739 Numaralı Defter, 1-11.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Ahmed Câvid. (2013). *Verd-i mutarrâ* (M. Arslan, Haz.). Kitabevi Yayınları.

Algar, H. (2006). Necmeddîn-i Kübrâ. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 32, ss. 498-500). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi. (2001). *Hadîkatü'l-cevâmi'* (A. N. Galitekin, Haz.). İşaret Yayınları.

Barkan, Ö. L. (2021). *İstîlâ devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri* (2. basım) (Y. K. Taştan, Haz.). Ötüken Neşriyat.

Bereketzâde İsmail Hakkı. (1997). *Yâd-ı mâzî* (M. H. Güven, Haz.). Nehir Yayınları.

Beyoğlu, S. (2004). Millî Mücadele ve Özbekler Tekkesi. İçinde Z. Kurşun, A. E. Bilgili, K. Kahraman & C. Güngör (Eds.), *I. Üsküdar sempozyumu* (Cilt 1, ss. 201-210). Üsküdar Belediyesi Yayınları.

Ceyhan, S. (2015). Tarikat ve tekke kavramlarına dair. İçinde S. Ceyhan (Ed.), *Türkiye'de Tarikatlar* (ss. 27-53). İsam Yayınları.

Haskan, M. N. (1996). *Eyüpsultan taribi* (2. basım). Eyüpsultan Vakfı Yayınları.

- İlgürel, M. (2020). Köse Mustafa Paşa. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 31, ss. 345-346). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalçık, H. (2022). *Fâtih Sultan Mehmed Han* (7. baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kara, M. (2011). Tekke. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 40, ss. 368-370). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kazıcı, Z. (1982). Osmanlılarda tekkeler. *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, 5(4), 29-34.
- Korkusuz, M. Ş. (2016). *İstanbul tekkeleri ve postnişinleri*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Köseoğlu, M. A. (2016). *İstanbul'un 100 tekkesi*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları.
- Mehmed Hâkim Efendi. (2019). *Hâkim Efendi tarihi* (Cilt I) (T. Güngör, Haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Mehmed Süreyyâ. (1998). *Sicill-i Osmanî yahud tezkiire-i meşâbir-i Osmâniyye* (Cilt IV/II) (O. Hülâgü, M. Ekincikli & H. Savaş, Haz.). Sebil Yayınevi.
- Muhammed Yahya Efendi. (1876). *Mir'âtü'l-mübeddâ* (No. 001113.). İBB Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları.
- Sağır, Y. (2013). Sadrazam Köse Mustafa Paşa'nın vakıf eserleri, *Vakıflar Dergisi*, (40), 55-86.
- Tanman, M. B. & Parlak, S. (2011). Tekke, mimari. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 40, ss. 370-379). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tanman, M. B. (1994). Mustafa Paşa tekkesi. İçinde *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 564-565). Tarih Yurt Vakfı Yayınları.
- Tanman, M. B. (1990). *İstanbul tekkelerinin mimari ve süsleme özellikleri tipoloji denemeleri* (Tez No. 12040) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Türec, O. (1984). Osmanlı İmparatorluğu'nda padişah-tarikat şeyhi münasebetine dair tarihî bir örnek. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (28), 181-194.
- Varol, M. (2013). 19. yüzyıl İstanbulu'nda bazı tekkelerin matbaacılık faaliyetleri. *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, (42), 317-347.
- Yılmaz, Ö. (2020). Anadolu Millî Mücadele hareketine tekke ve tarikat şeyhlerinin katkıları. *Journal of Analytic Divinity*, 4(2), 148-165.
- Yücer, H. M. (2021). *Osmanlı toplumunda tasavvuf (19. Yüzyıl)* (3. Basım). İnsan Yayınları.
- Zâkir Şükrî Efendi. (1980). *Die Istanbuler dervisch-konvente und ihre scheiche (Mecmu'a-ı tekaya)* (M. S. Tayşi & K. Kreiser, Eds.). Klaus Schwarz Verlag.

Serter Gökçek, Z. (2023). İstanbul'da unutulmaya yüz tutmuş bir Osmanlı tekkesi: Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi, *Mavi Atlas*, 11(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 1-11.

Ekler

Ek 1

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi, Cami-Tevhidhane Kısmı

Ek 2

Maktûl Mustafa Paşa Tekkesi Haziresinden Bir Görüntü

